

PROVINCIALE STATEN VAN GRONINGEN
VERGADERING VAN 27 MAART 2019

Inhoud

1.	Opening, welkom en mededelingen	2
2.	Regeling van werkzaamheden en vaststelling agenda	2
3.	Moties Verkiezingsuitslag PS 2019 (<i>Partij voor de Dieren en PVV</i>)	2
4.	Onderzoek geloofsbrieven 43 nieuwe Statenleden.....	12
5.	Afscheid vertrekkende Statenleden.....	13
6.	Sluiting	19

PROVINCIALE STATEN VAN GRONINGEN VERGADERING VAN 27 MAART 2019

(Vice)voorzitters: de heer F.J. Paas, de heer R. Visser

Griffier: mevrouw H. Engels-van Nijen

Aanwezige 42 leden Provinciale Staten: de heer N. Bakker (VVD), de heer B. Batterman (PvdA), mevrouw A. Beenen (PvdA), mevrouw P. Blink (Groninger Belang), mevrouw M.M. Bootsma-Kamp (SP), de heer R.H. van der Born (ChristenUnie), de heer R. Brader (SP), mevrouw L.N. Dijkstra (VVD), de heer G. Engelkens (PvdA), de heer F.B. Geijtenbeek (ChristenUnie), mevrouw D. de Haas (PvdA), mevrouw M. Heidekamp-Prins (CDA), de heer H.H. Hensen (SP), de heer R. Jousma (SP), de heer R.M. Kaatee (Fractie Kaatee), de heer G. Kamminga (D66), de heer A.J.M. van Kesteren (PVV), mevrouw A.G. van Kleef-Schrör (CDA), de heer R. Knegt (CDA), mevrouw B.E.B. Kruize (D66), de heer J.H. Mastenbroek (SP), de heer H.A. Meendering (GroenLinks), de heer H. Miedema (GroenLinks), de heer M.K.R. Miesen (VVD), de heer A.J. Nolles (GroenLinks), mevrouw H.M. Oudman-Dam (ChristenUnie), mevrouw A.T.G. Poort (SP), de heer D. Ram (PVV), de heer M.S. Scheffers (Groninger Belang), de heer H.L.A. Schijf (D66), de heer A. Schmaal (Groninger Belang), de heer R.J. Schoenmaker (PvdA), de heer C.M.C. Șerbănescu-Kele (SP), de heer J.K. Star (CDA), de heer G.J. Steenberghe (ChristenUnie), de heer R. Visser (PvdA), mevrouw J.C. Voerman (PvdD), de heer R.W. de Wit (CDA), de heer J. Wolters (SP), mevrouw K. de Wrede (PvdD), mevrouw E.M. Wulfse (VVD), de heer T. Zwertbroek (D66)

Afwezig: de heer B. Zwiers (Partij voor het Noorden)

Aanwezige leden Gedeputeerde Staten: de heer P.H.R. Brouns, de heer E. Eikenaar, mevrouw F.Q. Gräper-van Koolwijk, mevrouw N. Homan-Brinkman, de heer H. Staghouwer

Afwezig: ---

1. Opening, welkom en mededelingen

De VOORZITTER: Goedemiddag, dames en heren. Hartelijk welkom, ik open de vergadering.

We hebben de laatste Statenvergadering in deze bezetting. Er is een bericht van verhindering ontvangen van de heer Zwiers van de Partij voor het Noorden. Mevrouw Heidekamp heeft aangegeven dat ze iets later komt en dat geldt ook voor de gedeputeerden Gräper en Staghouwer. Al met al vind ik dat u buitengewoon flexibel hebt meebewogen met het met een uur vervroegen van deze vergadering.

2. Regeling van werkzaamheden en vaststelling agenda

De VOORZITTER: Het is een bijzondere vergadering. Althans, voor we aan het afscheid toekomen bij agendapunt 4, zien we wellicht iets meer en zijn we iets verder in de tijd dan we nu kunnen voorzien. Maar het begint straks met het onderzoek naar de geloofsbrieven van de 43 nieuw benoemde leden van de Provinciale Staten. Bij een verkiezing, anders dan bij de normale gang van zaken van een tussentijds toetredend lid, gaat het onderzoek over de vraag of de benoemde aan de vereisten voor de functie voldoet en of hij of zij geen onverenigbare betrekkingen heeft.

Conform besloten.

3. Moties Verkiezingsuitslag PS 2019 (*Partij voor de Dieren en PVV*)

De VOORZITTER: Het gaat deze vergadering ook eerst nog over de verkiezingen zelf. Mogelijk zijn er geschillen gerezen bij die verkiezingen. Wat we hebben zijn de processen-verbaal van alle gemeenten waarin de aantallen stemmen zijn geïnventariseerd en waarin die zijn beschreven. Daarin hebben we

ook het proces-verbaal zitten van het centraal stembureau van afgelopen maandag. Daarin is de uitkomst van de stemming vastgesteld en tevens de uitslag van de verkiezing van de leden van Provinciale Staten. In de ondertekende versie van het proces-verbaal van de voorzitter van dat centraal stembureau van 25 maart staat op bladzijde 61 dat er bezwaren zijn ingediend. Die bezwaren zijn dan in een aparte bijlage bij het proces-verbaal opgenomen en daar zit ook de repliek bij zoals die door de voorzitter van het centraal stembureau, burgemeester Den Oudsten, is verwoord maandagochtend. Die bezwaren zijn door het centraal stembureau ongegrond verklaard. En met dat proces-verbaal heeft het centraal stembureau de uitslag van de verkiezingen vastgesteld.

Maar daarmee zijn we er dus nog niet, want de Kieswet geeft ook aan Provinciale Staten de gelegenheid om te beslissen over geschillen die met betrekking tot de verkiezingen zijn gerezen. Er zijn moties aangekondigd door de Partij voor de Dieren en daarna door de PVV. Dan kunnen we aan de hand van die moties eigenlijk nu wel al vaststellen dat die fracties vinden dat er *'geschillen zijn gerezen'* – om de wettekst te gebruiken. Na de beraadslaging en de stemmingen over de moties moeten we maar even hoe het dan verdergaat vanmiddag. Mocht er een motie worden aangenomen, dan is dat op zich nog geen besluit van Provinciale Staten. Provinciale Staten krijgt in de Kieswet de ruimte om een besluit te nemen dat er zou moeten worden hergeteld. Dus mocht zo'n motie worden aangenomen, dan zouden we de Staten nog in overweging kunnen geven om dan een besluit te nemen waarin dat ook vastgelegd wordt. De griffie is daarop voorbereid. Maar dat is een beetje 'als-dan', want eerst krijgen we beide moties.

Het lijkt me goed om als eerste het woord te geven aan de fractie van de Partij voor de Dieren, dan aan de fractie van de PVV en vervolgens de gebruikelijke volgorde van sprekers te hanteren. Vindt u dat ook een goed idee? Ja? Doen we dat.

Dan geef ik de Partij voor de Dieren het woord aan mevrouw De Wrede. Ik schors nu even kort om van zetel te wisselen met de vicevoorzitter, de heer Visser, die het voorzitterschap zal overnemen. Dit omdat ik uit hoofde van mijn functie als Commissaris straks een reactie zal geven op beide moties.

[Schorsing]

De VICEVOORZITTER: Ik heropen de vergadering. Het woord is aan mevrouw De Wrede.

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Ja, ik heb toch wel een beetje moeite met afscheid nemen. U begrijpt dat ik het tot het uiterste probeer te rekken.

Zoals de Partij voor de Dieren dat ook afgelopen maandag bij het stembureau heeft benadrukt: wij zijn tevreden met onze uitslag. Wederom zijn wij overal gegroeid, ook in deze provincie. En het is natuurlijk zuur dat wij desondanks onze tweede zetel lijken te zijn kwijtgeraakt, maar de teleurstelling daaromtrent is niet de reden dat wij eerst bij het stembureau en nu bij de Staten van Groningen om een hertelling vragen.

Bij het stembureau hebben wij afgelopen maandag onder andere de volgende argumenten genoemd. De verschillende uitslagen voor meerdere partijen die tijdens de verkiezingsavond en de dagen daarna over elkaar heen tuimelden. De avond zelf die een rommelig karakter had. De lange tijd voordat de uitslag bekend was – in tegenstelling tot vier jaar geleden. De uitslag in Loppersum, die heel anders werd dan hoe hij in eerste instantie werd gegeven. De gemeente Groningen, waar in eerste instantie slechts 80 procent van de stemmen geteld was: waarom? Daarnaast moeten wij bekennen dat, ondanks een persoonlijke uitleg van de burgemeester van Groningen als voorzitter van het centraal stembureau, nog steeds niet begrijpen waarom wij op donderdag met 100 procent van de stemmen twee zetels hadden en een dag erna met 100 procent van de getelde stemmen één zetel. Daarvoor maken we toch protocollen en dergelijke? Maar toch, erg moeilijk om te begrijpen en rommelig. Commissaris, u gaf in uw weblog ook aan, het gebeuren moeilijk te kunnen volgen en het verzoek van de Partij voor de Dieren goed te kunnen begrijpen – waarvoor dank.

Maar er is meer. Afgelopen weekend doken wij in de processen-verbaal van de stembureaus. Tja, je maakt nog eens wat mee. Er blijken in de provincie ruim 500 ongeldig verklaarde stembiljetten te zijn. Dat zijn dus niet de blanco stembiljetten, maar de stembiljetten waarvan op de stembureaus is gezegd dat die niet goed zijn ingevuld en daarom afgekeurd zijn. Dat is een persoonlijke overweging, een subjectief gebeuren. Ik vind het belangrijk om dat nogmaals te benadrukken: wij hebben veel respect voor de mensen die dat niet al te leuke werk doen, dat tellen van die stemmen op de stembureaus. Desondanks moeten wij natuurlijk constateren dat het mensenwerk is en dat daarbij fouten gemaakt kunnen worden.

Den Oudsten verzekerde ons dat een dergelijk biljet niet door één iemand wordt afgekeurd, maar toch maken wij ons zorgen om dat hoge aantal: 583 afgekeurde biljetten, terwijl slechts 37

stemmen ons van die tweede zetel scheiden. Zo blijkt er ook een verschil te zitten tussen de stempassen en de te veel ingeleverde stembiljetten. In totaal in de provincie 125 keer, waarvoor geen verklaring kon worden gegeven. En er zijn 46 stembiljetten meer ingeleverd. Waar iemand nog eens een stembureau uit kan lopen met een stembiljet, omdat hij denkt: Ach, ik weet het ook helemaal niet, zijn het hogere aantal stembiljetten dan dat van de ingeleverde kiespassen, niet te verklaren. Maar ook dit viel volgens de voorzitter van het stembureau allemaal binnen de marge.

Daarnaast is dit pas vrij onlangs bekend geworden: niet alle inwoners van het Westerkwartier kregen een oproep voor de Staten- en waterschapsverkiezingen van vorige week. Er zijn ook oproepkaarten geweest, waarin inwoners werden verwezen naar een ver afgelegen stembureau. Voorts was er in bepaalde gemeenten een experimentele telling. Tijdens de zitting bij het stembureau vroegen wij ons af welke invloed dit heeft gehad op het tellen. Dat was dus een manier van tellen waarmee geen ervaring was. Volgens de heer Van Oudsten was dit experiment juist ingevoerd om het telproces veiliger en betrouwbaarder te maken en zou dit niet op negatieve wijze de betrouwbaarheid van de uitslag hebben beïnvloed.

Maar wat we hier natuurlijk wel uit kunnen halen, is dat het dus bekend is dat er nog wel wat telfoutjes gebeuren. Er vallen spaanders, zogezegd. In 2014 kwam na onderzoek aan het licht dat er in grote steden sprake is van honderden 'spookstemmen', stemmen te veel. In 2017 deed de Politieke Academie een grootscheeps onderzoek en concludeerde dat er een foutmarge bestond van 0,11 procent. 0,11 procent van de in Groningen uitgebrachte stemmen – dat zijn er 255.329 – komt neer op 280 stemmen. Dat is een stuk meer dan de 37 die wij tekortkomen voor de restzetel. De voorzitter van het centraal stembureau constateerde dat deze afwijkingen regulier waren en binnen de geaccepteerde foutmarges liggen. Een reden waarom men, ondanks eventuele fraudegevoeligheid, eigenlijk toch terugverlangt naar de stemcomputer.

De voorzitter van het stembureau verklaarde, met de wet in de hand, 'geen reden te kunnen vinden om de uitslag in twijfel te trekken'. En dat was een belangrijke zin. Want de Kieswet accepteert de huidige gang van zaken. Maar ik vraag aan de huidige leden van de Provinciale Staten om zich niet alleen te baseren op die Kieswet, maar die grote foutmarge in gedachten te houden en onder andere ook die 280 verkeerd getelde stemmen. Dat mag ook. In de circulaire 'Hertelling bij verkiezingen' is duidelijk te lezen dat de Staten een ruimere bevoegdheid hebben, een eigenstandige bevoegdheid – los van het stembureau – om te kiezen voor hertelling.

In Nederland is het zo dat partijen geen beroep of bezwaar kunnen aantekenen bij een onafhankelijke rechter als zij het niet eens zijn met de verkiezingsuitslag. Des te belangrijker is het dus dat leden van het stembureau zich onthouden van speculatieve uitingen in de media. En dat is hier niet gebeurd: men stelde voor de officiële zitting van afgelopen maandag, waarin wij onze bezwaren naar voren brachten, al dat hertelling zeer onwaarschijnlijk was. Dat kan zo zijn met de wet in de hand, maar dat had er niet op die wijze naar voren gebracht horen te worden. Dat kan de andere leden van het stembureau hebben beïnvloed.

Ik kom aan het eind van mijn betoog. De democratie waarin wij leven, is een groot goed, maar geen vanzelfsprekendheid. Ook niet in ons land, al lijkt het misschien wel zo. Democratie is een werkwoord en wij horen ons in te willen spannen voor een goed functionerende democratie, ook om kiezers naar het stembureau te krijgen. Wat moet die kiezer denken na al die verschillende uitslagen van de afgelopen dagen, de bekende foutmarges en het uiterst kleine aantal stemmen dat een verschil kan maken tussen een restzetel? Heeft de kiezer er nog vertrouwen in dat zijn stem terechtkomt waar hij of zij hem wil hebben? De Kieswet dateert uit 1989 en is niet meer in één lijn met de huidige politieke werkelijkheid, waarin de partijen een stuk kleiner zijn. De nieuwe samenstelling van de Staten zal altijd een dubieus karakter houden als de huidige leden niet kiezen voor een hertelling. Onze democratie is gebaseerd op de *trias politica*. Het stembureau moet de wet toepassen, maar wij als Staten hoeven dat niet. 37 stemmen verschil bij het toekennen van een restzetel. 583 ongeldig verklaarde stembiljetten en een foutmarge van 280 stemmen zou een reden moeten zijn voor een hertelling. Een legitieme democratie heeft een betrouwbare uitslag nodig.

Ik zal u bekennen dat ik de afgelopen dagen ook een beetje geschrokken ben. Afgelopen maandag werden de fractievoorzitters bijeengeroepen voor wat in eerste instantie een presidiumvergadering zou zijn. Het bleek een informatief overleg waar enkele leden van het stembureau, onder wie de burgemeester van Groningen, nog eens vertelden waarom er volgens hen geen hertelling zou moeten plaatsvinden. Maar in hoeverre was hier sprake van objectieve informatie? Of kunnen we dit beter beïnvloeding noemen? Wij dienen onze afweging te maken over hertelling als volksvertegenwoordigers. Dat vereist een andere invalshoek dan die van de Kieswet. Waar is de democratie mee geholpen? Dat is de vraag. Wat doet het vertrouwen van de kiezer in de politiek groeien? Uiteraard zit een stembureau met de burgemeester van de grootste stad niet te wachten op een bewerkelijke hertelling. Maar dat mag geen reden zijn. Democratie is een werkwoord.

Daarom dien ik nu de allerlaatste keer hier de volgende motie in.

De VICEVOORZITTER: Dit is de motie met nummer 484, met als titel 'Pas op je tellen'. Deze motie is ingediend door de fractie van de Partij voor de Dieren:

'Provinciale Staten van Groningen, in vergadering bijeen op 27 maart 2019,

Constaterende dat

- er op basis van 100 procent van de getelde stemmen vorige week donderdag en vrijdag twee verschillende zetelverdelingen zijn gecommuniceerd;
- het een geaccepteerd feit is dat bij handmatig tellen van stemmen fouten worden gemaakt;
- er een flink aantal onverklaarbare verschillen tussen het aantal uitgegeven stembiljetten en het daadwerkelijk uitgebrachte en/of getelde aantal stemmen is geconstateerd;
- het centraal stembureau aangeeft dat het aantal onverklaarbare verschillen tussen stempassen en uitgebrachte stemmen en het aantal afgekeurde stembiljetten past binnen de door de Kieswet gehanteerde foutmarges;
- het centraal stembureau daarom geen aanleiding zag, met de wet in de hand, de uitslag in twijfel te trekken;

Overwegende dat

- onderzoek heeft uitgewezen dat een telling 0,11 procent kan afwijken van wat daadwerkelijk is gestemd;
- de verschillen tussen de partijen die kans maken op een restzetel, tegenwoordig klein zijn;
- op basis hiervan de Partij voor de Dieren met een zeer kleine marge van enkele tientallen stemmen geen tweede zetel krijgt in de Provinciale Staten;
- het hier om 0,014 procent van het totaal aantal geldige stemmen gaat;
- een hertelling dientengevolge tot een afwijkende uitkomst van de verkiezingen zou kunnen leiden;
- de mogelijke gevolgen van een afwijkende uitkomst extra groot zijn, aangezien de uitslag tevens op de zetelverdeling in de Eerste Kamer van invloed is;

Voorts overwegende dat

- de Kieswet dateert uit 1989;
- de gemiddelde grootte van de partijen sindsdien sterk is afgenomen;
- Provinciale Staten niet gebonden is aan de Kieswet, zoals het centraal stembureau dat wel is;
- het daarom wenselijk is dat de Staten gebruikmaken van hun recht om tot een hertelling van de stemmen te verzoeken;
- een hertelling voor de kiezer meer zekerheid genereert over de betrouwbaarheid van de uitslag;
- de kiezer zeker zijn vraagtekens zal hebben bij de chaos rondom de verschillende verkiezingsuitslagen – wat daar ook de reden voor geweest moge zijn;
- en zich als gevolg van de berichtgeving zal afvragen of zijn uitgebrachte stem op de juiste plek terecht is gekomen;
- een hertelling daarom de legitimiteit van ons democratische bestel vergroot;

Spreken uit dat

- een nieuwe opneming van stembiljetten van alle stembureaus noodzakelijk is;
- de ongeldig verklaarde stemmen opnieuw beoordeeld worden;

Verzoeken de voorzitter om

- deze hertelling zo spoedig mogelijk te laten uitvoeren;

En gaan over tot de orde van de dag!

De heer VAN KESTEREN (PVV): De PVV Groningen heeft een sterk vermoeden dat er bij het tellen van de stemmen cruciale fouten zijn gemaakt en dat er sprake is van onregelmatigheden. Zaken die van invloed kunnen zijn geweest op de uiteindelijke zetelverdeling. En dat rechtvaardigt een hertelling van de stemmen. Een motie, die Provinciale Staten daartoe oproept, zal straks dan ook door de PVV worden ingediend.

Daarnaast pleit de PVV Groningen voor meer inzicht in het aantal in percentages uitgedrukte ongeldig verklaarde stemmen per deelnemende politieke partij, per gemeente en per stembureau. Niet de motivatie waarom een stem ongeldig is verklaard. De PVV wil bovendien heel graag de ongeldig verklaarde stembiljetten kunnen inzien. Want daar kan iedereen c.q. elke partij van leren, ook onze achterban die de moeite heeft genomen om daadwerkelijk naar de stembus te gaan.

De geloofwaardigheid van deze verkiezingen heeft door de hele gang van zaken van de afgelopen dagen een flinke knauw opgelopen. Officieuze uitslagen werden gepresenteerd als officieel en dat was aanleiding voor grote onzekerheid en zorg. Hertelling kan aan alle onduidelijkheid een einde maken. In ieder geval is hertelling goed voor het functioneren van onze democratie en ook voor

het feit dat we werken aan het vertrouwen in de politiek. Dat kan met een hertelling toch heel goed uitwerken.

Dank u wel en dan heb ik hier de motie, die wij graag willen indienen om ons betoog kracht bij te zetten.

De VICEVOORZITTER: Dank u wel. Dit is de motie met nummer 485, met als titel 'Hertelling'. Deze motie is ingediend door de fractie van de PVV:

'Provinciale Staten van Groningen, in vergadering bijeen op 27 maart 2019,

Constaterende dat

- de klachten en bezwaren omtrent de verkiezingsuitslag van Provinciale Staten 2019 niet bij alle gemeenten inzichtelijk zijn gemaakt;
- elf stembiljetten niet zijn ingeleverd;
- 125 stembiljetten te veel zijn ingeleverd;
- 583 stemmen ongeldig zijn verklaard;
- het centraal stembureau bij het vaststellen van het proces-verbaal niets met de ingebrachte argumenten en bezwaren van de PVV heeft gedaan, te weten:
 1. het inzichtelijk maken van de ongeldige stemmen, welk percentage gelinkt kan worden aan de verschillende partijen;
 2. dat de ongeldige stemmen niet opnieuw nader worden onderzocht;
 3. dat de partijdigheid van de voorzitter van stembureau 1 niet is meegewogen in de definitieve beslissing van het centraal stembureau;

Overwegende dat

- er een sterk vermoeden bestaat dat er bij het tellen van de stemmen cruciale fouten zijn gemaakt, die van invloed zijn geweest op de uiteindelijke zetelverdeling;
- de verschillen tussen de verkiezingsuitslagen van partijen gering zijn;
- de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de verkiezingen ernstig in het geding zijn;

Sprekende uit dat

- Provinciale Staten opdracht geeft aan het centraal stembureau om over te gaan tot hertelling van de stemmen;
- Provinciale Staten opdracht geeft aan het centraal stembureau om de ongeldig uitgebrachte stemmen nader te onderzoeken en het percentage ongeldige stemmen per partij inzichtelijk te maken, door van elke partij het aantal ongeldige stemmen in aantallen en procenten van het totaal aantal ongeldige stemmen te vermelden;

En gaan over tot de orde van de dag!

De heer MASTENBROEK (SP): Een heel bijzondere vergadering en een heel bijzonder onderwerp van vergadering. Laat ik vooropstellen dat bij mijn fractie geen enkele twijfel is over dingen als beïnvloeding of wat ook maar, en dat er daarbij ook maar in de verste verte sprake zou kunnen zijn van de term 'bewust'. Laat ik ook opmerken dat de communicatie over de voorlopige uitslag en alles wat we daarover met elkaar besproken hebben, wat ons betreft niet raakt aan de uitslag. Er is maar één uitslag en alles wat er daarvoor was, waren prognoses. Wij waren met sommige prognoses blijer dan met andere. Er zijn ook wel verklaringen gegeven van de verschillen tussen die prognoses en de uiteindelijke uitslag, dus dat is wat ons betreft geen punt. Praktische hobbels en praktische bezwaren tegen een hertelling eventueel zijn wat ons betreft ook geen issue.

Wat er dan overblijft is een klein verschil van volgens mijn berekening 36 stemmen die de Partij voor de Dieren meer had moeten hebben. Er blijven dan over: 161 verschillen op stembureaus, waarvan er 30 min of meer zijn verklaard, maar in ieder geval 131 niet. Er blijven over: 583 afgekeurde stemmen. Laat ik daarover ook meteen als reactie op de PVV-motie – die ik volgens mij nog niet eerder had gezien – zeggen dat ongeldige stemmen niet op een partij zijn. Dus in zoverre raakt die motie wat ons betreft niet de kern.

Ik ga het nu verder hebben over de motie van de Partij voor de Dieren. In de provincie Flevoland in 2011 is besloten tot een hertelling door Provinciale Staten. In dat geval waren er 40 gevallen van waar wij er nu 161 hebben, namelijk verschillen tussen het aantal uitgereikte en het aantal getelde stembiljetten. Als je op 40 fouten besluit tot een hertelling, moet je denk ik bij 161 fouten goed overwegen wat je wilt doen. In 2011 in Flevoland nam de VVD het initiatief tot een hertelling en was de Partij voor de Dieren als enige fractie in de Staten van Flevoland tegen het voorstel om tot een hertelling over te gaan. U zult begrijpen welke partijen in dat geval op de wip zaten – als ik het zo mag zeggen. Wat ons betreft speelt dat overigens helemaal geen rol.

Mevrouw WULFSE (VVD): Ja, ik wou in deze laatste Statenvergadering in deze orde en met deze mensen de SP even een groot compliment geven over een staaltje onwaarschijnlijke dubbele-bodembeïnvloeding dat hier uitgesproken wordt. Perfect gedaan.

De VICEVOORZITTER: Dat is een compliment. Maar laten we elkaar afspreken niet te complimenteren per interruptie: dat mag wel, maar het moet leiden tot een vraag.

De heer MASTENBROEK (SP): Nou, voorzitter, ik ben toch erg blij met dit compliment en laten we dan vaststellen dat in de laatste vergadering van deze periode de VVD toch nog een compliment heeft gemaakt aan de SP.

Ik wil ook benadrukken dat bij de afweging die wij nu over deze motie moeten maken, een andere afweging gemaakt moet worden dan de afweging die het stembureau heeft gemaakt. Ook om daar nog even van te zeggen dat mijn fractie de afweging van het stembureau wel snapt: dat moet kijken of er een ernstig vermoeden is van fouten. De toets die wij moeten doen, is denk ik een andere.

Ik wil afsluiten met een citaat uit de handelingen van de provincie Flevoland uit 2011 en de argumenten die toen uiteindelijk doorslaggevend waren om toch te besluiten tot een hertelling: *‘Om te voorkomen dat de discussie over deze uitslag, die inmiddels ook buiten deze Staten wordt gevoerd, vier jaar lang boven de Staten blijft hangen, adviseren wij u om in deze stembureaus’* – het gaat daarbij om die 40 fouten, dus – *‘tot een hertelling over te gaan.’* Mijn fractie wil indachtig die woorden stemmen op de motie.

De heer ENGELKENS (PvdA): Afgelopen maandag gaf het centraal stembureau aan, geen reden en geen aanleiding te zien om het verzoek van de Partij voor de Dieren en de PVV inzake hertelling te honoreren. Wij zijn afgelopen maandag als fractievoorzitters ook door de voorzitter van het centraal stembureau tijdens het presidium bijgepraat – waar ik overigens zelf helemaal niks mis aan vind. En naar aanleiding daarvan en alles overwegende kan mijn fractie wel zeggen dat wij geen reden zien om aan de betrouwbaarheid van deze uitslag te twijfelen en ook geen reden zien om aan de integriteit van het centraal stembureau en de verschillende stembureaus te twijfelen.

Voorts wil ik nog richting de Partij voor de Dieren opmerken dat het volgens mij – we hebben zelf als PvdA ook weleens meegemaakt – gewoon een drama is als je op enkele tientallen stemmen uiteindelijk geen tweede zetel krijgt. Aan de andere kant zou ik ook even willen zeggen dat dat ook politiek is, dat dat ook democratie is. Neem je verlies en ga over tot de orde van de dag.

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Ten opzichte van het laatste zou ik tegen de heer Engelkens willen zeggen: wij vechten door tot het bittere einde.

Maar daar gaat mijn interruptie niet over. De heer Engelkens stelde zonet dat hij iedere aantijging van fraude of opzettelijk fout tellen ten opzichte van de stembureaus, waar de mensen hun stem uitbrengen, en het centraal stembureau verre van zich te willen werpen. Maar ik vraag mij af of de heer Engelkens het idee had dat de Partij voor de Dieren daar wel aan dacht. Want dat is namelijk absoluut niet het geval. Dacht de heer Engelkens dat wij daar wel aan dachten?

De VICEVOORZITTER: Meneer Engelkens, hebt u de vraag begrepen?

De heer ENGELKENS (PvdA): Ik heb de vraag begrepen. Ik heb alleen gezegd – dat herhaal ik gewoon – dat wij niet twijfelen aan de betrouwbaarheid van de uitslag en ook niet twijfelen aan de integriteit van het centraal stembureau.

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Dan constateer ik dat de Partij voor de Dieren en de Partij van de Arbeid daarbij op dezelfde lijn zitten.

De heer KAATEE (Fractie Kaatee): Ja, ik hoor de Engelkens zeggen dat hij geen enkele reden heeft om te twijfelen aan de integriteit van de stembureaus. Wat vindt u dan van het optreden van de heer Zuiderweg, voorzitter van het stembureau op het stadhuis in Groningen, die op Facebook heeft gezegd dat de PVV semi-fascistisch, racistisch en zeker niet democratisch is?

De heer ENGELKENS (PvdA): Dat vind ik natuurlijk ook iets van. Maar volgens mij heeft de voorzitter van het centraal stembureau zich daar ook al over uitgelaten in de media en heeft hij daar afstand van genomen. En bij dezen doe ik dat ook, als u dat nodig vindt.

De heer KAATEE (Fractie Kaatee): Maar dan hebben we met z'n allen toch wel redenen om te twijfelen aan de integriteit van in ieder geval één stembureau?

De heer ENGELKENS (PvdA): Dat zijn uw woorden. Als ik het over integriteit had en heb, heb ik het over de zetelverdeling en de aantallen stemmen. Ik heb het niet gehad over de leden van de stembureaus persoonlijk.

De heer SCHIJF (D66): Ik zou wel willen beginnen met de opmerking dat zeker in deze periode de prognoses, die wij allemaal hebben mogen ontvangen, niet de schoonheidsprijs behaalden. Daar zijn we allemaal mee geraakt. Maar met alle procedures die bij het opmaken van het proces-verbaal hebben plaatsgevonden en op grond van de uitvoerige toelichting die wij van de voorzitter van het centraal stembureau hebben mogen ontvangen afgelopen maandag in het presidium, ziet D66 geen reden om de uitkomst van de stemming in twijfel te trekken. En daarom is een hertelling – met alle gevolgen van dien – een veel te zwaar middel.

Mevrouw WULFSE (VVD): Ik wil aansluiten bij de woorden van een paar collega's van mij dat het natuurlijk gewoon heel erg zuur is als je met 30, 40 of 50 stemmen aan de ene kant van de medaille zit. Aan de andere kant zitten vaak ook mensen: die hebben dan geluk en dat hoort ook een beetje bij het systeem. Maar die zure kant is gewoon heel naar, dus alle begrip daarvoor.

Ik wil ook graag aansluiten bij de woorden die gevallen zijn over de prognoses. Ik denk dat het voor iedereen zo was: het was een bijzonder rare avond. Voor de een viel de prognose wat beter uit dan voor de ander, maar voor ons allemaal was het denk ik toch wel een goede les om te kijken hoe we dat over vier jaar gaan aanpakken.

Wat de definitieve uitslag betreft heeft de VVD heel goed gekeken hoe een en ander gelopen is en hoe de procedures zich voltrokken hebben. Wij denken dat er geen sprake is van grove onrechtmatigheden of onregelmatigheden die een hertelling rechtvaardigen. Er kwam een opmerking nog van een van de collega's die zei dat je moet gaan hertellen, omdat je anders het vertrouwen in de democratie schendt. Wij kijken er eigenlijk net anders naar: als je met zulke kleine verschillen elke keer zou hertellen, dan schend je ook het vertrouwen in heel zorgvuldige procedures in een land waar dit soort zaken eigenlijk heel goed geregeld is.

De heer VAN KESTEREN (PVV): Ik zou de VVD willen vragen of zij hetzelfde betoog had gehouden als zij op de oorspronkelijk *exitpoll* was blijven staan van twee zetels.

Mevrouw WULFSE (VVD): Ik denk dat de *exitpoll* op zich helemaal niets uitmaakt, want het gaat om een verkiezingsuitslag. Een *poll* is maar een *poll*. Dus het antwoord is eigenlijk 'ja'.

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Mevrouw Wulfse gaf net aan dat zij geen reden zag voor hertelling, omdat ze alle vertrouwen had in de procedures in dit land die volgens haar goed geregeld zijn. Ik ben het eens met mevrouw Wulfse dat onze democratische systemen stukken beter zijn dan in heel veel landen om ons heen. Dus laten we het daarover eens zijn. Desondanks is het een bekend feit dat er bij het handmatig tellen van de stemmen behoorlijk grote fouten optreden. In 2014 is daar onderzoek naar gedaan, in 2017 is daar weer onderzoek naar gedaan.

De VICEVOORZITTER: En dat leidt tot welke volgende vraag, mevrouw De Wrede?

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Uit dat onderzoek kwam naar voren dat er in de telling bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2014 een foutmarge zat van 0,11 procent. Dat was niet een klein onderzoek, dat was een grootscheeps onderzoek. Dat zou in dit geval een stemmenverschil opleveren van zo'n 280 stemmen. Bent u het met mij eens dat, uitgaande van het feit dat er altijd een bepaalde foutmarge in zit – of dat nu 0,10 procent is of 0,12 procent – een stemmenverschil van 280 op een uitslag van 37 stemmen verschil, er toch wel echt een reden kan zijn om hertelling te overwegen in dit geval? Omdat dat verschil bij deze verkiezingen zo klein is?

Mevrouw WULFSE (VVD): Vanwege de lange vraag zal ik een heel kort antwoord geven: nee.

De VICEVOORZITTER: Hebt u nog een interruptie?

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Ja, ik heb nog een interruptie.

De VICEVOORZITTER: Wilt u het dan wel korter houden? Want u maakt er een heel betoog van en dat moet beknopter. Dat is voor de voortgang van het debat prettiger.

Mevrouw DE WREDE (PvdD): Voorzitter, ik ben het helemaal met u eens. Ik zal proberen de vraag beknopter te stellen, zodat mevrouw Wulfse er toch een weloverwogen en niet heel kort antwoord op zal geven. Is mevrouw Wulfse het met mij eens dat, als wij accepteren dat er zo'n 280 stemmen verschil kan zitten in de uitslag hier in Groningen – op basis van het uitgebrachte aantal stemmen – de 37 stemmen die een zetel verschil maken, toch wel een reden zijn om in ieder geval deze keer een hertelling te overwegen?

De VICEVOORZITTER: Mevrouw Wulfse, het is dezelfde vraag. Dus geeft u het antwoord.

Mevrouw WULFSE (VVD): Ik durf bijna niets anders meer te zeggen dan 'nee', voorzitter, omdat u zo streng bent. Mevrouw De Wrede tegemoetkomend: omdat wij gezegd hebben dat wij deze procedure een goede procedure vinden, betekent dat dat ook inclusief de foutmarge is die hierbij hoort. Daar wou ik het bij laten.

De heer STEENBERGEN (ChristenUnie): Het Coalitieakkoord tot en met vandaag had als opschrift: *'Vol vertrouwen! – wie geen vertrouwen in anderen stelt, zal ook nimmer het vertrouwen van anderen winnen'*. Even voor de annalen: wij leven niet in Noord-Korea, niet in Rusland, niet in Amerika – waar Hillary Clinton meer stemmen behaalde dan Donald Trump en u weet wie daar president is geworden. Wij leven in een westerse democratie met westerse normen en waarden, waarin vertrouwen een essentiële rol speelt. De afgelopen campagne was vertrouwen in het openbaar bestuur ook een wezenlijk punt. Wij als Staten van Groningen zijn het hoogste bestuurlijke orgaan in de provincie. Dezelfde Staten, die de inwoners hebben gevraagd om vertrouwen, zouden zelf geen vertrouwen hebben in hun eigen Kiesraad? 'Zoals de waard is...'

Tot en met maandagmorgen hebben wij moeten leven met prognoses, van de *exitpoll* tot de prognoses van dit huis en die van het ANP. Deze prognoses blijven wat het is: verwachtingen. Natuurlijk heerst er even euforie wanneer je eerst de grootste bent, maar teleurstelling wanneer dat niet zo is. Natuurlijk ben je blij als de prognose in negatieve zin afwijkt van de einduitslag. Natuurlijk ben je kritisch wanneer de verwachting niet uitkomt.

Stemmen uitbrengen en stemmen tellen is mensenwerk. En zoals bekend: er is geen mens die geen fouten maakt. De fractie van de ChristenUnie sluit dan ook aan bij de oproep van de Commissaris van de Koning, René Paas, om de stemcomputer weer in te voeren.

Wij zijn niet voor een hertelling: dezelfde menselijke fouten kunnen zich herhalen – dezelfde basis. Vertrouwen bestaat op basis van het openbaar bestuur. De ChristenUnie stemt dan ook tegen beide moties.

De heer SCHEFFERS (Groninger Belang): U bent nog niet van mij af: ik mag nog een keer. Ja, de vraag die voorligt, is eigenlijk of er iets is fout gegaan bij de verkiezingen. Nou zou je kunnen zeggen, als je naar de uitslag kijkt: ja, er is wel iets fout gegaan in deze provincie. Maar dat terzijde.

Over de communicatie rondom de uitslag kunnen we heel helder zijn: die was niet bepaald goed. Die heeft voor veel commotie gezorgd en dat is echt een leerpunt voor de volgende keer. Groninger Belang snapt het sentiment van de Partij voor de Dieren en van de PVV.

Aan de andere kant: is er reden om te twijfelen aan deze verkiezingsuitslag? Wat ons betreft is die er altijd, omdat het mensenwerk is. Daar wordt rekening mee gehouden in de regelgeving hieromtrent. Ik denk ook dat het centraal stembureau ook een juiste afweging heeft gemaakt, want dat heeft niet heel veel bewegingsvrijheid.

Een andere vraag die bij onze fractie leefde, was: wat is erop tegen om te gaan hertellen? Wat ons betreft niet heel veel. Alleen, het punt is – en dan is het een beetje jammer dat de heer Steenbergen het gras al voor mijn voeten heeft weggemaaid – dat, ook als we gaan hertellen, de kans bestaat dat diezelfde fouten worden gemaakt of dat er een andere uitslag komt, die wederom twijfel oproept. Dus zo kun je wel doorgaan.

Kijk, het blijft natuurlijk bijzonder in deze tijd dat op het moment dat je met je telefoon kunt gaan betalen en je bankzaken regelt zonder op het bankkantoor te komen, we nog steeds met een veel te dik potlood een heel klein vakje moeten aankruisen. Dus wat dat aangaat ondersteun ik ook de oproep van onze Commissaris om die stemcomputer weer in te voeren. Ik denk dat dat de oplossing is voor de vragen die voorliggen.

Hoewel wij echt het sentiment snappen van deze twee partijen en we ook echt in twijfel hebben gezeten wat te doen, willen we ook niet een oproep als deze in de weg staan. Maar wij voorzien helaas hetzelfde probleem zich opnieuw zal voordoen.

De heer NOLLES (GroenLinks): Het gaat hier uiteraard niet om de vraag wie je de zetels gunt, het gaat erom: zijn er de telling zoals die gebeurd is, onrechtmatigheden aangetoond of niet en kunnen we het vertrouwen hebben in dat wat er geteld is, ook daadwerkelijk de uitslag is die hij moet zijn op basis van de uitgebrachte stemmen. Er is wel verwarring geweest bij verschillende mensen over tussentijdse uitslagen, maar wie het helder op een rijtje heeft gehad, weet dat er eerst een *exitpoll* was. Dat er daarna een uitslag was midden in de nacht waar een prognose in zat ten aanzien van wat de uitslag zou zijn als 100 procent van de stemmen in de Stad zou zijn geteld. Dat donderdagochtend in de krant uitslagen verschenen op basis van ingediende cijfers bij het ANP. Dat donderdagmiddag een voorlopige uitslag is gegeven – let wel: een voorlopige uitslag – met daarin alle getelde stemmen in de stad Groningen, dus 100 procent van de stemmen. En dat wij vrijdag eigenlijk een voorpublicatie hebben gehad van de definitieve uitslag, die natuurlijk pas maandagochtend bekend is gemaakt. Het is allemaal heel helder, maar het is wel opletten, anders vergis je je.

Voor ons was heel belangrijk dat de Kiesraad duidelijk heeft aangegeven, op basis van alle gegevens die wij hebben, dat zij dacht dat de uitslag zoals die hier lag, zeker is. Dat een hertelling dus niet tot een andere uitslag zou leiden. Dat is het eerste belangrijke gegeven.

Het tweede belangrijke gegeven was voor ons: kan het verschil tussen de voorlopige uitslag van donderdag en de definitieve uitslag van maandag verklaard worden? Nou, dat kan op basis van een foutje dat gemaakt is in Pekela bijvoorbeeld: dat zou alleen al voldoende zijn geweest om dat verschil te rechtvaardigen. Daarmee is er dus geen inhoudelijke twijfel ten aanzien van een onzekerheidsmarge die er in de stemmen zou liggen. Ook als je die bandbreedte van 0,11 procent van de stemmen zou loslaten op het aantal stemmen dat de Partij voor de Dieren heeft gehad, een dikke 10.000, zou je eventueel tot tien of elf stemmen kunnen komen. Maar ook leidt het niet tot twijfel bij ons en daarom zullen wij tegen deze moties stemmen.

De heer KAATEE (Fractie Kaatee): Wat de Fractie Kaatee betreft gaat het niet om wantrouwen in de tellers, manipulaties of wat dan ook. Het staat ook los van al die protocollen die er zijn. Het gaat gewoon om de kwestie of er een gerechtvaardigd verlangen is bij enige partij tot hertelling, of de uitslag *too close to call* is. Dat lijkt mij van wel en dat is op zich reden genoeg om voor de moties te gaan stemmen.

De VICEVOORZITTER: Dank u wel, meneer Kaatee. Tot zover de eerste termijn van de Staten. Ik geef nu de Commissaris het woord, die onder andere werd aangesproken op zijn functioneren als voorzitter van het presidium. Hij spreekt dus niet namens het College, hij spreekt vanuit zijn rol als Commissaris.

De heer PAAS (Commissaris van de Koning): En dat leidt tot een enorme beperking, voorzitter, maar dank dat u zo flexibel was om tijdens de rit het voorzitterschap even over te nemen. Want ik dacht dat met name mevrouw De Wrede, en hier en daar ook de heer Van Kesteren, refereerden aan het optreden van de voorzitter van het presidium. Het leek me goed om even klare wijn te schenken, dat brengt je in een andere rol. Vier dingen.

Het eerste is alom gezegd al: het besluit is aan de Staten. Ik neem daar als voorzitter van uw Staten vanzelfsprekend geen positie bij in. Ik spreek geen enkele opvatting uit over de ingediende moties. Waarmee maar duidelijk is dat de Staten aan de voorzitter kunnen vragen om de hertelling ter hand te nemen. Punt.

Dan als tweede de opmerking van mevrouw De Wrede, die in haar betoog de suggestie wekte dat ik een weblogje me zou hebben uitgesproken als voorstander van hertellen. Dat is niet het geval. Dat is er ook niet uit af te leiden. Wat er staat in de eerste regel, is een poging tot empathie, die op te vatten is als steun. Maar dat zijn verschillende dingen. Dus wat er staat is: 'Dat begrijp ik goed, het is ook zuur.' enzovoort. Maar dat begrip gaat niet zo ver dat ik een uitspraak doe over de wenselijkheid van hertellen.

Dan over de rijke collectie aan prognoses: er zijn betere en minder goede. Ik denk dat de heer Nolles precies heeft uitgebeend welke er waren. Alle prognoses waren voorzien van het woord 'prognose' of van het woord 'voorlopig'. En ik ken de Staten als fijnproevers van dat soort woorden. Er is één uitslag: die is maandagmorgen uitgebracht door het centraal stembureau. De Kieswet heeft strenge regels waar het centraal stembureau zich aan moet houden: criteria als ernstig vermoeden,

fouten en invloed op de uitslag. De voorzitter van het centraal stembureau heeft maandagmorgen uitgelegd dat hij geen reden zag voor hertelling.

En toen het presidium: wat gebeurde daar? Nou, het presidium kwam bij elkaar, omdat er sprake was van een verzoek tot hertelling. Het leek me goed om het presidium daarvoor bij elkaar te roepen. Niet om erover te besluiten, want dat gebeurt hier. Maar om precies de achtergronden te kennen. Dus dat ik het initiatief heb genomen om de burgemeester van Groningen in zijn rol van voorzitter van het centraal stembureau uit te nodigen, voorzien van ambtenaren die op alle vragen antwoorden konden geven, was voor mij op dat moment niet meer dan logisch. Dat had niets te maken met pogingen om het presidium te beïnvloeden. Trouwens, het presidium bestaat niet uit watjes, zo makkelijk is dat beïnvloeden niet. Wat er gebeurde maandagmorgen was een keurig vraag-en-antwoordspel naar wat er precies gebeurd is en wat dat zou betekenen. Dat was ook precies waar uw voorzitter op uit was.

Dat zijn volgens mij de dingen die mij hebben verleid om even in de Collegebankjes plaats te nemen en ik vind het prettig dat ik de gelegenheid krijg om dat recht te zetten.

De heer VAN KESTEREN (PVV): Ik zou toch graag een verklaring willen voor het volgende feit – ik heb daar toen ook een opmerking over gemaakt. 50PLUS kwam daar binnen, blij met een veronderstelde zetel – terecht. De Partij voor de Dieren maakte zich blij: die zat al druk te twitteren, te sms'en of te appen naar partijgenoten dat zij twee zetels had. Toen heb ik gevraagd hoe dit mogelijk was. Want maandag komt de uiteindelijke uitslag en we gingen er toen vanuit, vooruitlopend op die uitslag, dat de uitslag toen al definitief was. Dat werd zelfs al een half uur nadat die bespreking begon, ook publiek gemaakt, toen werd het naar de media verstuurd. Ik vond dat onverstandig, omdat de definitieve uitslag nog niet bekend was. Kunt u dan verklaren waarom dat toen zo besloten is, om dat wel op die manier te doen?

De heer PAAS (Commissaris van de Koning): Ik kan dat verklaren, omdat ik aanwezig ben geweest in het presidium, op hetzelfde moment dat de heer Van Kesteren precies deze vraag stelde aan de voorzitter van het centraal stembureau. Ik vind niet dat het mijn rol is om de beslissingen van het centraal stembureau hier te verdedigen. Maar ik kan me er wel iets bij voorstellen dat je wetenschap op dat moment dat de definitieve telling afwijkt van de laatste prognose – waar sommigen blij en anderen minder blij mee zijn geworden – het ook nog wel wat is om te zeggen dat wij dat van vrijdagmiddag tot maandagmorgen onder de pet houden. Dus ik kan mij wel verplaatsen in de voorzitter van het centraal stembureau, die toen heeft gezegd dat als dat toen de informatie was, hij het belangrijk vond om dat ook naar buiten te brengen; dit om te voorkomen dat mensen zich helemaal zouden richten op een uitslag die niet helemaal klopte. Alle vragen die de heer Van Kesteren er verder over mocht hebben, heeft hij al gesteld aan de hoogste autoriteit op dat punt, namelijk de voorzitter van het centraal stembureau. Dat kan ik alleen maar herhalen, maar ik geloof niet dat ik dat hier moet doen.

De VICEVOORZITTER: Dank u wel voor uw beantwoording. Wie heeft er de behoefte aan een tweede termijn? Dat is niet het geval? Dan kan ik denk ik de beraadslaging sluiten.

Dan gaan we over naar de behandeling van de moties. Wij hebben even bekeken of er verschil in soortelijk gewicht tussen beide moties is. Dat is haast niet vast te stellen, ook niet bij nadere commissie, dus we gaan ze gewoon in stemming brengen in de volgorde waarin ze zijn ingediend. Natuurlijk heb ik dan de vraag wie er behoefte heeft aan een stemverklaring. De heer De Wit.

De heer DE WIT (CDA): Wij hebben niet het woord gevoerd, maar willen toch via een stemverklaring wel even aangeven hoe wij erin staan. Wij begrijpen heel goed het verzoek van de Partij voor de Dieren en de PVV. Maar met de uitleg van de voorzitter van het centraal stembureau afgelopen maandag zien wij geen reden om aan te nemen dat er onregelmatigheden hebben plaatsgevonden. Daarom zullen wij beide moties als CDA niet steunen.

De VICEVOORZITTER: Dank u wel. Een ander uit de Staten? Ik kijk nog even goed rond. Dat is niet het geval.

Dan breng ik de eerste motie, genummerd 484, met de titel 'Pas op je tellen' in stemming. Wie van u is voor deze motie? Dat zijn de fracties van de PVV, de Partij voor de Dieren, de SP en de Fractie Kaatee. Wie is tegen deze motie? Dat zijn de fracties van de Partij van de Arbeid, Groninger Belang, D66, de ChristenUnie, de VVD, GroenLinks en het CDA. Daarmee is de motie verworpen.

Gaan we over naar motie 485, getiteld 'Hertelling'. Wie van u is voor deze motie? Dat zijn de fracties van de PVV, de Partij voor de Dieren en de Fractie Kaatee. Wie is tegen deze motie? De fracties van de Partij van de Arbeid, Groninger Belang, de SP, D66, de ChristenUnie, de VVD, GroenLinks en het CDA. Daarmee is ook deze motie verworpen.

Hiermee eindig ik dit agendapunt en ik schors voor een kort moment, zodat de Commissaris mijn plek weer kan innemen.

[Schorsing]

De VOORZITTER: Dames en heren, ik heropen de vergadering en dank de heer Visser voor het snelle waarnemen.

4. Onderzoek geloofsbrieven 43 nieuwe Statenleden

De VOORZITTER: Dan kunnen we nu overgaan tot het onderzoek naar de geloofsbrieven van de nieuw benoemde Statenleden. Omdat het er zoveel zijn, gebeurt dat vandaag in drie commissies, dus u hebt echt een behoorlijke kans op een lidmaatschap van een verantwoordelijke commissie op de valreep. Ik benoem in de commissie voor onderzoek van de geloofsbrieven de volgende leden.

Commissie I: de leden Wulfse, Nolles en Van Kesteren en die commissie wordt begeleid door de Statengriffier, mevrouw Engels. Die commissie onderzoekt de geloofsbrieven van de nieuwe Statenleden met de achternamen, beginnend met een B tot en met G. Deze commissie vergadert in kamer 7.

Dan commissie II: de leden zijn Schmaal, De Wit en Voerman en die commissie zal worden begeleid door onze Statenadviseur, Gerbrant van der Veen. Die commissie onderzoekt de geloofsbrieven van de nieuwe leden met de achternamen beginnend met H tot en met M. Die vergadert in kamer 20.

Dan commissie III: de leden Mastenbroek, Engelkens en Kamminga onder begeleiding van commissiegriffier Julia Borderwijk. En die commissie onderzoekt de geloofsbrieven van de nieuwe leden met de achternamen – u raadt het al – beginnend met een N tot en met Z en die commissie vergadert in kamer 21.

Normaal worden de leden direct na het onderzoek van de geloofsbrieven beëdigd. Maar ja, dat gebeurt in dit geval morgen. Dus volgens de wet moeten de oude Staten het onderzoek verrichten; dat kan nu gebeuren. Ik schors de vergadering, zodat de leden van de onderzoekscommissies hun werk kunnen gaan doen.

[Schorsing]

De VOORZITTER: Ik heropen de vergadering en ik geef als eerste het woord aan de voorzitter van eerste commissie, mevrouw Wulfse.

Mevrouw WULFSE (voorzitter commissie I onderzoek geloofsbrieven): De commissie heeft de geloofsbrieven onderzocht van de volgende personen: de heer Bennema, mevrouw Bennett, mevrouw Blink, de heer De Boer, de heer Van der Born, de heer Brouns, de heer Van Dekken, mevrouw Donker-van der Vinne, de heer Eikenaar, de heer Engelkens, de heer Frenay, de heer Geijtenbeek, de heer Gerrits en mevrouw Gräper-van Koolwijk. De commissie heeft geconstateerd dat de genoemde personen allen de benoeming van het centraal stembureau hebben geaccepteerd, dat deze personen geen onverenigbare openbare betrekkingen hebben en dat uit de uittreksels uit de Basisregistratie Personen blijkt dat de genoemde personen allen in de provincie Groningen woonachtig zijn en ook de Nederlandse nationaliteit bezitten, waarmee niets de toelating tot de Provinciale Staten van deze personen in de weg staat.

De heer SCHMAAL (voorzitter commissie II onderzoek geloofsbrieven): De commissie heeft de geloofsbrieven onderzocht van: mevrouw den Haring, de heer Haze, mevrouw Homan-Brinkman, (GroenLinks), mevrouw Van Hoorn-van Dulleman, de heer Ten Hoove, mevrouw Horenga, de heer Kamminga, de heer Van Kesteren, de heer Kuiper, de heer Van der Laan, mevrouw Lesman-Veenstra, de heer Marquart Scholtz, de heer Mastenbroek, de heer Meendering en de heer Miesen. De commissie heeft geconstateerd dat de genoemde personen allen de benoeming van het centraal stembureau hebben geaccepteerd, dat deze personen geen onverenigbare openbare betrekkingen hebben en dat uit de uittreksels uit de Basisregistratie Personen blijkt dat de genoemde personen

allen in de provincie Groningen woonachtig zijn en in het bezit zijn van de Nederlandse nationaliteit. De commissie is van mening dat niets de toelating tot de Provinciale Staten van deze genoemde personen in de weg staat.

De heer MASTENBROEK (voorzitter commissie III onderzoek geloofsbrieven): Ook commissie III heeft de geloofsbrieven onderzocht en wel van: de heer Nolles, de heer Osseweijer, de heer Pestman, de heer Ram, de heer Roemers, mevrouw Van Schie, de heer Schmaal, de heer Staghout, mevrouw Voerman, mevrouw Vulpes, de heer Van der Werf, de heer De Wit, mevrouw Wulfse en de heer Zwart. De commissie heeft geconstateerd dat de genoemde personen allen de benoeming van het centraal stembureau hebben geaccepteerd, dat deze personen geen onverenigbare openbare betrekkingen hebben en dat uit de uittreksels uit de Basisregistratie Personen blijkt dat de genoemde personen allen in de provincie Groningen woonachtig zijn en ook de Nederlandse nationaliteit bezitten. En ook commissie III is daarmee van mening dat niets de toelating tot de Provinciale Staten van deze genoemde personen in de weg staat.

De VOORZITTER: Dank u zeer. Ja, we kunnen nog voor het klappen nog even één stapje verdergaan. Want dan kunnen we een besluit nemen. Let op: kunt u, gehoord hebbende de uitkomst van het onderzoek besluiten tot toelating van de genoemde leden? Want daar komt het nu wel op aan. Dat is het geval? Dan zijn zij hierbij toegelaten. [Applaus.] Morgen het vervolg hierop.

5. Afscheid vertrekkende Statenleden

De heer PAAS (Commissaris van de Koning): U denkt nu dat wij klaar zijn, maar dat is echt niet zo.

Dames en heren, beste Statenleden, 'dit is de dag die je wist dat zou komen': de laatste dag van de Provinciale Staten van Groningen in deze samenstelling. De nieuwe volksvertegenwoordigers staan klaar, we hebben ze zoniet toegelaten, nadat we hun geloofsbrieven grondig hadden gecontroleerd. Provinciale Staten heeft 43 leden en van hen stoppen er 28. Dat is twee van de drie en dat is een score die we nog niet eerder hebben gehaald. Ja, in 2007 stopten er 31 Statenleden, maar toen gingen we terug van 55 naar 43 zetels. Maar daarna, bij de normale wisselingen – voor zover er normale wisselingen bestaan – namen de Staten in 2011 afscheid van 24 en in 2015 van 22 leden. Eigenlijk is het verschil nog groter. Ik heb vanmorgen het proces-verbaal – we zijn nu toch in de proces-verbaalwereld – uit 2015 even gelegd naast het proces-verbaal uit 2019 en als je die vergelijkt, dan ontdek je slechts dertien dezelfde namen bij de verkozen Statenleden. Dat is inclusief drie mensen die nu gedeputeerden zijn. Dus één Statenperiode is genoeg om Provinciale Staten voor driekwart te vernieuwen. Hoezo 'plucheplakken'?, denk je dan weleens.

Zo'n snelle doorstroming was er nog niet eerder en dat komt natuurlijk door de mix van Statenleden die zelf zeggen dat het tijd is voor iets anders, dat komt ook doordat de politieke partijen hun lijsten vernieuwen en het komt doordat de kiezers steeds sneller van politieke voorkeur veranderen. Zo'n snelle doorstroming schept ook echt een opgave. Dat betekent dat vanaf morgen de gewoonten, de 'mores' – ik heb ze nog in de koffer zitten – en het collectieve geheugen van Provinciale Staten echt aandacht nodig hebben. Elke generatie maakt haar eigen mores, maar het is goed dat de nieuwe Statenleden ten minste weten aan welke praktijk en welke traditie – 'traditie' betekent in het Latijn dat je iets doorgeeft – zij vanaf dit moment vorm gaan geven.

Zo'n snelle doorstroming betekent ook dat we vandaag stilstaan bij de verdiensten van veel mensen die de Staten gaan verlaten. Sommigen hadden best doorgewild, voor anderen is het goed zo. Maar voor iedereen die vandaag zijn of haar laatste vergadering meemaakt – en wat voor vergadering – geldt dat hij of zij zich tot het uiterste heeft ingespannen om een goede volksvertegenwoordiger te zijn. Om Groningers te vertegenwoordigen. Daarvoor geldt dat hij of zij meer vergaderingen heeft bijgewoond, meer stukken heeft gelezen, meer op bezoek is geweest bij mensen in de provincie dan de meeste anderen zouden kunnen opbrengen. Vandaag is uw laatste Statenvergadering, uw afscheid. Ik zal bij ieder van de mensen die afscheid neemt, kort stilstaan, maar ik beloof niet dat ik het kort zal houden – ja, ik zeg maar vast. Veel keer weinig is veel, namelijk.

Iedereen die vertrekt die krijgt een zwarte doos, met daarin een tegeltje. Dat is ontworpen door de kunstenares Marga van Oers, die een afscheidsgeschenk heeft gemaakt. Het zit nog gelaagder in elkaar. Zeg ik iets heel verkeerd als ik zeg dat degenen die blijven, één doos krijgen en degenen die vertrekken, twee dozen met een tweede themategeltje? Je kunt er dus voor sparen. En een enkeling die heel lang zit, krijgt er nog een derde, geloof ik, hè? Dat is echt heel bijzonder. Die tegeltjes zijn in de verte – maar dat is allemaal speels – familie van de tegeltjes in de schouw in deze Statenzaal. Maar er zit een kwinkslag in. Ik hoop dat u ze mooi vindt en het gaat over de sporen die u als Statenlid hier hebt achtergelaten.

Dames en heren, volksvertegenwoordiger is een rol die veel tijd kost voor een tamelijk bescheiden vergoeding. Ik denk behalve 'hoezo plucheplakkers' ook weleens: hoezo zakkenvullers? Het is moeilijk, het is regelmatig eenzaam, het is een rol waar je niet vanzelfsprekend complimenten voor krijgt. Want je bent gekozen om te kiezen, ook als je weet dat die keuzes bijna per definitie vervelende effecten hebben voor een deel van de inwoners. Niet alles is altijd even mooi: je besluiten raken mensen. Die mensen laten van zich horen en dat is lang niet altijd fijnzinnig wat je dan om de oren krijgt. En het is goed dat de mensen die geraakt worden door de besluiten van de provincie Groningen, weten dat zij volksvertegenwoordigers hebben die niet alleen goed kijken, niet alleen hun zaakjes goed beheersen, maar dat ze ook worden vertegenwoordigd door Statenleden die voldoende van elkaar verschillen. Ook daar vaak somber over gedaan: 'eenheidsworst' enzo. En het is waar: ik heb net uitgelegd waarom het allemaal op elkaar lijkt. Zoveel toewijding aan de publieke zaak is echt niet iedereen gegeven. Zoveel energie en tijd steken in vergaderingen. De meeste mensen hebben andere interesses. Ja, dat maakt u uitzonderlijk op dezelfde manier.

Maar als je beter kijkt naar wat er hier in de Statenzaal en rond de Statenzaal gebeurt en hoe de mensen hun vak invullen, dan zie je een enorme rijkdom in deze 43 Statenleden aan personen en stijlen. Mensen met verschillende achtergronden, mensen die verschillend werken, mensen uit verschillende generaties, mensen met verschillende voorkeuren. Ik heb u de afgelopen jaren aan de slag gezien en ik heb nog maar een deel van uw werk gezien en ik moet zeggen: echt, 'het kon minder'. We hebben jongeren en ouderen, we hebben ideologen en pragmatici, we hebben oratoren en nuchterlingen, we hebben cabaretiers en *deeg'le deeg'lekhaid*, we hebben dorpsvertegenwoordigers en globalisten, we hebben inhoudelijk gepassioneerden en liefhebbers van het spel en allerlei mengvormen daarvan. En het afscheid van zoveel Statenleden lijkt me een goed moment om daarvan eens een staalkaart samen te stellen. Dus dat heb ik gedaan.

En die staalkaart begint bij Bé Zwiers. Die, anders dan we van hem gewend zijn, er vandaag niet kan zijn. Ik had in mijn concepttoespraak bij zijn naam al de zin staan: 'Bé houdt niet van afscheid nemen.' Je zou dit ook graag aan je voorbij laten gaan. Nou, dat is niks te veel gezegd: Bé is er inderdaad vandaag niet. Maar hij heeft een lange staat van dienst, bij de politie maar ook in de politiek als wethouder in Scheemda en Oldambt, die soms sprak namens de Partij vóór het Noorden, soms ook weleens een keer namens de Partij van het Noorden, een heel enkele keer zelfs namens de Partij van de Arbeid. Ik sloeg hem een aantal keren over bij de woordvoeringen en bij de stemmingen en ik geloof niet dat hij me dat echt vreselijk kwalijk nam, maar het was ongepast om hem te vergeten. Want Bé was met recht onvergetelijk.

Statenleden zijn, als het goed is, van alle generaties. Dan helpt het overigens om een provinciehoofdstad te hebben als universiteitsstad: dat garandeert een soort van permanente jonge aanwas. En jongeren brengen een andere cultuur binnen dan mensen van een middelbare leeftijd. Neem nou Dominique de Haas, die in 2015 ons jongste Statenlid was. Je kwam van de Jonge Socialisten, dus dan ben je eigenlijk al gepokt en gemazeld. Dan ken je de ergste strijdmodellen al uit je hoofd, dus je had enige voorkennis en enige ervaring. Halverwege deze Statenperiode haalde je je bul, je begon aan je eerste baan als advocate. Je maakte je sterk voor gelijke rechten, je kreeg moties aangenomen over anoniem solliciteren en over genderneutrale toiletten – het plassen zal nooit meer hetzelfde zijn in het provinciehuis. Je voerde het woord over ruimtelijk beleid, over natuur, over windmolens en zo werd je met – ik mag toch wel zeggen – stedelijke uitstraling heel provinciaal in de thema's die je besprak. Dank je wel.

Of: Laura Dijkstra. Je was het jongste fractielid van de VVD en je kon na een halfjaar wachten aan de slag. Digitalisering was jouw ding – of beter: snel internet. En ik verwacht dat gedeputeerde Brons nog weleens van je zal dromen. Snel internet? Echt waar? Hoe snel? Echt overal en binnen de afgesproken tijd? Je kon dat soort irritante vragen altijd heel vrolijk stellen. Zo vrolijk dat ik meestal een glimlach voelde opkomen als je naar het spreekgestoelte liep. Dat gold ook voor anderen in de zaal. Je voorbereiding deugde altijd. Ik vind het jammer dat je vertrekt en er is iets wat me zegt dat we je op gegeven moment wel weer eens terug zullen zien in de politiek. Maar nu dus succes met het afstuderen en de welbekende laatste loodjes.

De betiteling 'jong' – want u begrijpt dat ik met de jongeren bezig ben – en in dit geval misschien wel *'forever young'* is van toepassing op Tim Zwertbroek. Het is vast je uitstraling waardoor velen van ons je nog steeds zien als een jonge hond. Een jonge hond met inmiddels achttien jaar op de teller en ik heb u net voorgerekend hoe uitzonderlijk dat is, dat je een kwart van de Statenleden overhoudt aan het eind van een periode. Je deed onder andere ruimte en infrastructuur: dat er al van jongs af aan in, want in je familie werd je vanwege je kennis van routes al heel snel 'TimTim' genoemd. Je kreeg na afloop van de Algemene Beschouwingen in 2016 die je toen voerde, de Klare Taal Bokaal. Mensen die die winnen, zijn zeker een aanwinst voor de Staten. Het jaar daarop – ik kan het niet anders zeggen – sloeg het noodlot toe. Je kreeg brand in je eigen huis, je werd ernstig

verwond, het was kantje boord en we hebben ons allemaal dik zorgen erover zitten maken of dat wel allemaal goed kwam. Dus we zijn heel blij dat je er weer bovenop bent en we wensen je alle goeds voor de toekomst.

Na jong komt oud. En omdat dat woord misschien voor sommigen confronterend is, ben ik geneigd om daarvan te maken: 'routinier' of misschien wel 'ervaren rot'. Hoe dan ook, Nico Bakker is een van de *éminences grises* van de Staten. Fractieoudste bij de VVD, een verleden als wethouder in De Marne en door dat verleden was je op je best als we het hier hadden over Lauwersoog, over Zoutkamp, over visserij, over wadlopen – grondgebonden thema's en hier en daar ook de zee. Je was in de fractie ook de woordvoerder financiën en vanuit die rol trok je eerder ten strijde over het Forum, wat qua *debating* en resultaat – althans, voor jouw politieke kleur – een hoogtepunt moet zijn geweest. Als je als boomlange het woord voerde, dan ging het spreekgestoelte altijd naar de maximale hoogte. Dat gold niet alleen voor het kathedr. Want wat je bracht had altijd niveau: door je grote ervaring, door je inzet en door je scherpe blik. Dat is iets waarvoor je alleen maar kunnen bedanken. Je collega's – dat weet ik zeker – gaan je missen, ook tijdens de schorsing. Zeker als die collega's in kwestie even mee gingen roken.

Dat is een mooi bruggetje naar Gerrit-Jan Steenbergen, oudgediende, 'tevreden roker', deurwaarder in Delfzijl. Je bent de aardigste deurwaarder die ik ken – laat ik het beter maar heel bescheiden zeggen. Maar ook aan het werk in Friesland. Een politiek dier: elf jaar lid geweest van de raad in Delfzijl en inmiddels zes jaar Statenlid. Je volgde Stieneke van der Graaf op als fractievoorzitter en dat is iets waar veel mensen van profiteren. Ik zeg dat met alle respect richting Stieneke, die op de tribune zit, dus ik durf niet anders. Maar als mensen met jou meegaan naar het Feithuis na een vergadering, dan geef jij van de extra vergoeding die je krijgt als fractievoorzitter, steevast een rondje. Ja, dat is echt wel goed. Het is ook geen straf om naar je te luisteren, want humor is bij jou nooit ver weg. Ik herinner me ook heftige debatten over Vliegveld Eelde. Als een debat heftig is, dan snak je soms naar iemand die de spanning even weet te ontladen met iets geestigs. En toen kwam die Herman Finkers-achtige opmerking van Gerrit-Jan: "Ja, soms heeft iemand anders een idee en dat kan óók een goed idee zijn." Briljant!

Nog een routinier, hadden we afgesproken, hè? Henri Schrijf. Henri is het oudste Statenlid in leeftijd en misschien ook wel het verstandigste. In elk geval, je haalde soms de spanning uit de debatten en wist altijd een middenweg te vinden door te zeggen: "Ja oké, we hebben het nu hierover, maar dit is het grotere verhaal. In dit kader past het om..." enzovoort. Onvergetelijk met teksten als "Zijn we er blij mee, voorzitter? Nee, niet bepaald." "Kunnen we ermee leven? Ja, dat kunnen wij wel." Sinds jij ze uitspreekt, ja, vind ik dat ook typisch D66. Je las bijna alles, ook de bijlagen, en je vindt eigenlijk dat financiële stukken meer als financiële stukken behandeld moeten worden. Dus praten over cijfers. En je kunt er slecht tegen als kleine details worden uitvergroot tot enorme politieke tegenstellingen. Want dan zeg je: "Ja, Statenleden moeten zich bezighouden met kaders, controle uitoefenen en zich niet met details bemoeien." En: "Niet elk incident heeft het nodig om hier besproken te worden. Daarvoor zijn het incidenten." Henri, ik heb nu al heimwee naar je. Het ga je goed.

Dat volksvertegenwoordigers gevoel moeten hebben voor besturen, staat buiten kijf. En sommigen kost dat weinig moeite. Dat zie je bijvoorbeeld aan Rikus Brader van de SP, woordvoerder economie. Het Statenlid dat de werkgelegenheid in Oost-Groningen – ook maar eens een majeur thema te noemen – voor op de tong heeft liggen en dat daar altijd ook heel uitgesproken over is. Iemand die het gebied goed kent, al is het alleen maar omdat hij vrijwel altijd door weer en wind op de fiets naar de vele vergaderingen hier in huis kwam. Iemand met merkbaar bestuurlijke ervaring als wethouder en een enorm goede neus voor wat er bestuurlijk toe doet. Jammer dat je weggaat.

De SP ziet ook Jan Wolters vertrekken – en wij allemaal dus ook. Ja, mijn echte overbuurman, hè? En zoals je er nu bij zit, zit je vaak. Een beetje het schouwspel overziend en schijnbaar reflectief, maar ondertussen heel goed wetend waar het over gaat. Je bent breed bekend met financiële kennis, je legt met een enorm gemak en een enorme vanzelfsprekendheid de vinger op de zere plek en dat doe je rustig en bekwaam. Zoals je ook alle OV-projecten en infraprojecten bestudeerde en analyseerde en dan voor en namens je fractie de juiste conclusies trok. Een pragmaticus, zou ik eraan willen toevoegen. Iemand die altijd ook de bestuurlijke lijn in de gaten houdt: "Ja, je kunt dat wel vinden, maar je moet het ook kunnen uitvoeren." En tegelijkertijd principieel als je vond dat dat moest.

Die laatste woorden zijn natuurlijk ook van toepassing op onze vicevoorzitter, Romke Visser. U zag hem zonet nog in actie. Ik vond dat wel even genieten. Een steunpilaar voor zijn partij, voor zijn fractie, voor het presidium, voor de Staten – voor de Commissaris, kan ik daar ook aan toevoegen. Je kwam in 2011 in de Staten en je maakte in Winsum naam als de Usain Bolt onder de postbezorgers. Want als jij brieven bezorgt, dan houd je de gang erin. De historicus in jou is nooit ver weg: niet toen je – ook alweer in de geschiedenis – je huis vond in Winsum, niet in je betrokkenheid als voorzitter van de Stichting Verhalen van Groningen, niet als directeur van het Kinderboekenhuis in Winsum. En niet

als Statenlid: als indiener van de motie om de eigen geschiedenis van de Staten op schrift te zetten, een cadeautje aan de volgende Staten. Voor sommige cadeautjes moet je zelf betalen, maar dat volgt dan nog wel. En daar blijf je bij betrokken en we zullen je vast nog wel zien. Daar ben ik blij om, dat verheugt me zeer. Romke, je was ook de man van visies en vergezichten binnen en buiten de fractie. Een man met een bronzen stem en een heel eigen manier van uitdrukken. Betrokken bij wat later het Pact van Westerlee werd en een rooie meneer die *in every inch a gentleman* is. Een Statenlid van kaliber.

Dames en heren, er zijn ook Statenleden – ja, nu suggereer ik een tegenstelling, dat is gevaarlijk – die hun werk doen met altijd achter in hun hoofd de opdracht van de kiezer. En die ook een flink deel van hun kiezers persoonlijk kennen, die er nauw contact mee onderhouden. Ik zoek naar het goede Nederlandse woord, maar ik zou het een ‘*contiguous* politician’ willen noemen. Iemand die ergens vandaan komt en het ook echt beleeft. Dat kan overigens ook op een terrein zijn waar veel mensen diep in de materie. Dat geldt bijvoorbeeld voor Harrie Miedema. Harrie, je hebt in de tijd dat je deel uitmaakte van de Staten, verschillende rollen vervuld. Je begon in de steunfractie, je werd toen fractieassistent, je stapte daarna over naar het echte werk. En we hebben je leren kennen als iemand die op sommige dossiers een onovertroffen kennis heeft, zoals de Ringweg-Zuid. Dat komt misschien ook wel door onze gemeenschappelijke biotoop waar we eerder samen in zwommen, toen je als lid van de gemeenteraad van Groningen bij de geboorte van dat idee voor de uitbreiding eigenlijk al heel actief was. Dan bouw je een voorsprong op die anderen maar moeilijk kunnen dichtrijden. We kennen je voorliefde voor de onderwerpen vervoer en natuur, voor de fiets en weidevogels, voor de energietransitie, voor de natuurinclusieve landbouw. En we willen je heel erg bedanken voor je aanhoudende betrokkenheid. We zullen ook de eigen stijl waarmee je naar het kathedoor loopt, hier postvat, dan begint te praten en daarna ook weer ophoudt, niet snel vergeten.

Een politica met een nauw contact met haar kiezers is ook Hilma Oudman. Je hebt je sterk gemaakt voor de ChristenUnie, maar ook voor de omgeving waar je vandaan komt: Stitswerd. Het viel me meteen op dat het de omgeving was met de hoogste postcodes van het land – 9999 X... en dan nog wat – en hoger is er niet. Nou, daar komt Hilma vandaan. En eigenlijk is ze er nog. Niet alleen als boerin, maar ook als mantelzorger. Je hebt van de fractie de meeste werkbezoeken op je naam staan. Het gesprek met de inwoners is voor jou de invulling van het vak van volksvertegenwoordiger. Niet alleen om te horen wat er speelt, maar ook om aan je toehoorders uit te leggen wat je hebt gedaan en daarmee verantwoording aflegt. Dat doe je mondeling, dat doe je ook schrijvend, maar natuurlijk wel regionaal schrijvend in het Nederlands, maar wij weten inmiddels ook ongekend goed in het Gronings. Het was een plezier om met je samen te werken.

Marieke Bootsma en Ans Poort breng ik ook onder in de groep van politici die een voelbare opdracht van de kiezer hebben. Marieke, als je denkt aan de combinatie van SP en gaswinning, dan liggen denk ik voor het grote publiek namen als Eelco Eikenaar en Sandra Beckerman voor in ieders mond. Maar laten we Marieke niet uitvlakken. Je maakte van de partij SP een beetje de Partij van de Bloemen, met de organisatie van Bloeiend Verzet. Je was ook een van de drijvende krachten achter de film ‘De brullende draak’. En toch had je nog tijd om als woordvoerder windmolens en als woordvoerder ganzen op te treden. Zo kon je je afschuw uiten over het afschieten van dieren, zoals dat in een van de vele debatten gebeurde die we hebben gevoerd over ganzen. De vogel van Groningen is de grauwe kiekendief. Maar de vogel waar Groningen het meeste over gehad heeft, is de gans. Daar hebben we ons misschien een beetje ongans aan gegeten. Maar de passie van Marieke daarbij was merkbaar.

Ans, jij trad namens de SP op als het ging over milieu. Je weet alles van een hoogst actuele kwestie als de blazers van ESD in Farmsum en van SiC-vezels en wat niet meer. Je verdiepte je niet alleen in de materie, maar je hebt heel veel gesprekken ook met de omwonenden van ESD achter de rug. Mensen uit je eigen buurt en dat helpt ook als basis voor een grote betrokkenheid. Je noemt een dame geen pitbull, maar wel dat ze heel vasthoudend is. Zie je wel? Ik houd het keurig, ik heb Ans geen ‘pitbull’ genoemd. Het is de basis voor je vasthoudendheid, voor je grote betrokkenheid en voor je grote inzet in je werk als volksvertegenwoordiger.

De wet en het Reglement van Orde geven de Staten heel veel verschillende soorten gereedschap: moties, amendementen, interpellaties, hoorzittingen, enquêtes, recht van initiatief. Ik kijk nu hulpbehoevend naar de juristen in deze zaal, maar er zijn er nog meer. Het is eigenlijk best veel. En interessant is dat die Statenleden van dat gereedschap soms nooit en in andere gevallen heel wisselend en ook onderscheidend gebruik maken. Ik vind zelf een goed voorbeeld de schriftelijke vragen. Over de hele Statenperiode zijn er 274 keer schriftelijke vragen ingediend. De minste door D66: dat gebeurde zevende keer. De meeste partijen zitten tussen de tien en de twintig. De PVV had er 33 en dan ineens is er de Partij voor de Dieren, die 141 keer vragen stelden. Dat is meer dan de helft van het totaal. En dan ben je er nog niet. Want als je die vragen opent, dan zie je dat het een

soort fragmentatiebom is. Want in één brief – ik schat het dan conservatief – zitten er al gauw twintig deelvragen. Dus als ik dan die vermenigvuldiging even maak, dan kom ik op 141 keer 20 is 2.820. De afgelopen Statenperiode bestrijkt iets minder dan 1.500 dagen, dus dat is ongeveer twee vragen per dag. Dat vergt dus ook een grote creativiteit om het College op deze manier heel scherp te houden. Ik weet ook uit eigen waarneming dat het ook best wat capaciteit vergt om al die vragen dan weer van een antwoord te voorzien.

Dames en heren, er zijn Statenleden die van nature op de voorgrond treden. Er zijn ook fractieleden die rustig zijn en die veel werk verzetten. Die loyaal zijn en die soms ook eigenschappen hebben waar ze misschien thuis er niet populairder van worden. Dat ze 'ja' zeggen, ook als het ze eigenlijk niet zo goed uitkomt, omdat ze vinden dat je op een vraag van de partij toch moeilijk 'nee' kunt zeggen. Dat geldt – ik vertel geen geheim – voor Roelf Schoenmaker. Je had vier jaar terug al afscheid genomen. Van jou had dat niet gehoeven. Maar aan het eind van deze periode werd er een beroep op je gedaan. Je hebt niet geweigerd. Voorwaarde was wel dat je in deze korte periode die je restte, minstens drie keer het woord 'weidevogels' moest noemen, om daarmee je voorganger te verbeteren. Is dat gelukt? Nee. Maar je hebt wel de woorden 'camping' en 'Wedderbergen' vaak uitgesproken, want over dat dossier voerde je het woord. En sinds kort heb je weer een druk gezinsleven. Daarom is het denk ik goed om tegen elkaar te zeggen: het waren drie onvergetelijke maanden. Dank je wel.

Vier jaar geleden nam ook Ankie Beenen namens de PvdA afscheid van ons. En net als Roelf kwam ze terug. Niemand kan het woord 'voorzitter' met zo'n overduidelijke s-klink uitspreken als Ankie. Dus als je een beetje zit te dommelen, dan is gebeurd dat ook ineens en word je weer bij de les geroepen. Als Ankie mij aanriep, was ik 'seker' bij de les. Wij kennen elkaar nog uit onze vroegere rollen, wethouders in Veendam en Groningen, en ik vond het mooi om te zien hoe je je ontwikkelde tot de Willy van de Kerkhof van de fractie. Voor de jongeren onder ons: dat was een van de middenvelders in het Oranje-elftal waarin Johan Cruijff schitterde. En Johan Cruijff – voor de 'politiekelingen' onder ons – was iemand die iets deed in de tijd van Den Uyl. Overigens wonnen in die tijd de Duitsers meestal ook. Willy was samen met zijn broer René een van de stofzuigers op het veld. Jij zorgde, Ankie, dat er geen bal doorheen glipte, je was altijd uitstekend geïnformeerd, ervaren, voorbereid. En als woordvoerder gaswinning en energietransitie heb je namens je partij de nodige spreektijd, maar ook de nodige ideeën hier over het kathedertje uitgestort.

Wat Ankie voor het gas was, dat was Brüni Batterman voor de mobiliteit. Altijd *to the point*, zeker niet lang van stof. En ik denk dat als Ankie nou de Willy van de Kerkhof binnen de fractie was, dan was Brüni toch zeker wel de René. Brüni Batterman was een van de Statenleden die uitstekend uit de voeten kon met de 'Meertmoand Streektoalmoand'. Je sprak vaak over infrastructuur. Als je dat onderwerp doet – er zijn natuurlijk meer Statenleden die dat doen – heb je een abonnement op enorm veel fanmail van mensen met stellige opvattingen. Jij had altijd de juiste balans tussen dat je zag dat je op sommige mails ook niet per se hoefde te reageren en dat van anderen wel even werk maakte. Dat vergt een bepaalde fijnzinnigheid, waarover jij beschikte. Toen ik de namen van Statenleden ging oefenen, maakte ik thuis geplastificeerde kaartjes met aan de ene kant de foto van de Statenleden en aan de andere kant hun naam en waar ze woonden. Mijn kinderen overhoorden me en absolute favoriet was die markante foto aan de ene kant en aan de andere kant – mijn kinderen konden het juichend roepen – "Brüni Batterman uit Bourtangel!" Dus je was in huize Paas al snel onvergetelijk. Dank je wel, ook daarvoor.

Marjan Heidekamp, je was de opvolgster van Frans Keurentjes. In het dagelijks leven directeur bij de Omgevingsdienst Drenthe en dan ook nog – we weten uit eigen ervaring dat een Omgevingsdienst best bewerkelijk kan zijn en wie weet is dat in Drenthe ook wel zo – tijd voor je gezin, voor je opleiding en voor de politiek. Knap werk. Je hield een mooi pleidooi voor de invulling van Koningsdag, toen het werd voorgelegd aan de Staten. En je leverde met je kennis van zaken denk ik een enorm waardevolle bijdrage aan de Klankbordgroep Verbonden Partijen. Buitengewoon bedankt.

Bianca Kruize schaar ik ook bij de groep van Statenleden die niet veel herrie maakt, maar wel veel werk doet. Je was in deze periode om te beginnen dé vrouwelijke component van de D66-fractie. Dat geeft al een bijzondere verantwoordelijkheid. Maar ook net als Tim had je te maken met een behoorlijke tegenslag in je gezondheid. Ik denk dat je het UMCG vaker hebt bezocht dan de Statenzaal – en anders spant het erom. En toch heb je altijd geprobeerd om je Statenwerk niet in het gedrang te laten komen. Daar kunnen we je alleen maar enorm voor bedanken, voor die inzet en voor die toewijding. En dan op de valreep ook nog de Triple-V Trofee: dus dat was eigenlijk al het begin van de waardering.

Ronald Knecht kwam in 2009 voor het eerst in de Staten. Je was in deze periode commissievoorzitter, je leidde de fractie. Beide deed je met charisma en humor. En je zorgde

ondertussen voor rust en stabiliteit en het leek je gemakkelijk af te gaan. Naast je drukke baan en je gezin leek niets je te veel om het proces in goede banen te leiden. Maar de combinatie – dat is ook gebleken – was te zwaar en daardoor hebben we je in de laatste tijd helemaal niet meer mogen zien. Dat vinden we allemaal jammer. Ik zou willen zeggen – je eigen vaste afsluiter: *kop d'r veur!*

Dat brengt me bij Henk Hensen. Als je zegt 'nuchtere Groninger', dan doe je mensen vaak te kort, want dat is een soort *über cliché* geworden, 'nuchtere Groninger'. Je hebt een geschiedenis in de kartonindustrie in Oost-Groningen. En in de commissie Bestuur, Financiën en Veiligheid voerde je vaak het woord en dan vaak over de technische kant van de financiële onderwerpen. Maar daartoe bleef je inzet niet beperkt. Je gaf vorm aan de Meldweek Leefbaarheid, je dacht mee over de nieuwe vergaderwijze van de Staten en je was ook buiten het provinciehuis actief. Je was kind aan huis bij de dames in Opwierde-Zuid die zich sterkt maakten voor de versterkingsopgave van hun woningen en je werkte aan 'De brullende draak'. En nou had je al een liefde voor de politiek, maar tijdens het draaien van de film gebeurde er iets nog mooiers. Toen begon er een romance met iemand die bekendstaat als je vriendin en dan zeggen sommigen dat politiek saai is.

Raymond Jousma, je moest in het begin wennen aan de Staten. En dat je je draai nu hebt gevonden, is iedereen meer dan duidelijk. Je was onder anderen woordvoerder cultuur, je hebt als inwoner van de voormalige gemeente Haren de herindeling van dichtbij meegemaakt. En zo kon je in de fractie en in de Staten ook goed uitleggen hoe je kwam tot je positie. Want als je vanuit Haren tot de positie komt die jij had ingenomen, namelijk dat herindeling nodig is, dan is dat ook de garantie – er zijn er meer in deze ruimte die erover mee kunnen praten – voor best wat gedoe om je heen. Je werd regelmatig gezien tussen middelbare scholieren die naar het provinciehuis kwamen voor een bezoek en een gesprek met Statenleden. Je was altijd beschikbaar om met jongeren te praten en te vertellen over politiek en hoe dat in elkaar zit. Dat wist je ook op een heel eenvoudige en aansprekende manier te doen, een echte ambassadeur voor de politiek. En wat ik hoop, Raymond, is dat je, als je bent gestopt met het Statenlidmaatschap – waarvoor dank – je buiten de politiek nog een hele tijd ambassadeur voor de politiek wilt blijven. Want dat kan de politiek wel gebruiken.

Dan kom ik nu uit bij de politici onder u die opveren, zodra er iets gebeurt waardoor het politieke debat ontstaat. Bij die Statenleden die van het spel houden. Die op zoek zijn naar dat ene doorslaggevende woord, dat het debat misschien kan doen kantelen of ten minste een lachsalvo kan genereren. Zo'n Statenlid, dames en heren, is Marc Scheffers van Groninger Belang. Als Marc naar de interruptiemicrofoon loopt, dan gaat er meestal wat gebeuren. Dat zie je ook aan hem: want ook als Marc verontwaardigd gaat doen, dan zie je dat hij er eigenlijk plezier in heeft. Zichtbaar plezier in het debat: dat is kenmerkend voor mensen die plezier hebben in het spel. Het spel vergt soms boosheid, maar het spel is buitengewoon aardig. Dan ben je in je element en dan komt vast je professe als advocaat ook wel van pas. Door de combinatie van werk en gezin laat je nu de politiek even liggen. Ik ben ervan overtuigd dat jouw partij dat vervelend vindt en ik ga er ook vanuit dat ze nog wel een keer aan je zullen denken. Je was tijdens deze periode plaatsvervangend voorzitter van de Statencommissie: dat deed je hartstikke goed. Vergaderen onder jou als voorzitter is bepaald geen straf. Ik hoop je gauw een keer weer terug te zien.

Dan Christiaan Șerbănescu-Kele. Dat 'Kele' zeg ik er meestal niet bij, maar vandaag wel. Jou hebben we leren kennen als uiterst bevlogen. Een provinciaal energiebedrijf: daar heb je heel veel tijd en energie in gestopt. Je kwam soms wat later, omdat je als jonge arts moest woekeren met je tijd en dan naar ons toe kwam met de trein. Ja, soms sloot dat nu eenmaal niet geweldig aan. Je woordvoering en je manier van debatteren waren altijd bezielt, ideologisch scherp. Je bracht anderen ook op het puntje van hun stoel met je welbespraaktheid. En ik heb af en toe fantasieën over hoe dat met jou gaat in de spreekkamer. Misschien gaat het daar heel anders, we kunnen nog wel even een rollenspel doen. Die welbespraaktheid beperkte zich bij jou niet tot het Nederlands, want je bemoeide je intensief met de contacten met de oosterburen en je sprak ook Duitse parlementariërs in Hannover in vloeiend Duits toe. Als je weet hoe ik aan het zwoegen ben op het Duits, dan weet je ook dat ik stikjaloers op je ben.

Kirsten de Wrede van de Partij voor de Dieren. De naam van je partij – niet je achternaam – heb je meer dan waargemaakt. Of het nou gaat om vossen, ganzen, palingen, karpers, bijen, garnalen, kikkers, landbouwdieren of muskusratten – ik sta open voor aanvullingen. Ook wolven inderdaad, hoor ik nu nog ter aanvulling uit de zaal: alle dieren tellen mee. Je liet je horen, met moties onder de arm die vaak een vrolijke en een raak gekozen titel meekregen en als ik goed geïnformeerd ben, ben jij daarmee begonnen en hebben anderen dat daarna jou geïmiteerd – of geef ik jou nou te veel eer? Ja, de anderen kijken betrapt nu. Dus dat iets moois wat je hebt toegevoegd. Om een toepasselijke metafoor te gebruiken: Kirsten 'ontpopte' zich in onze Staten tot een filosofische, maar tegelijkertijd ook heel praktische dromer, van wie vast en zeker ook vanuit de raadszaal in Groningen

nog het nodige zullen horen. Met geiten heb je alvast een beginnetje gemaakt daar. En stadskippen ook.

Dan kom ik bij de eenmansfractie Kaatee. Ronald, je bent een voorbeeld voor mij van 'groen rechts'. Deskundig op het gebied van natuur en milieu: dat is ook je werkomgeving, dus dat neem je mee. En die inhoud bracht je altijd met verve, met het liefst een ontregelende taalvondst waarbij de luisteraars nog even moesten beslissen of ze erom gingen lachen of niet. Ja, dat was wel jouw specialisme. En naar ieders indruk draaide je goed mee binnen de PVV-fractie, je voerde dat werk met veel plezier en energie uit. Toen ineens was er toch, begreep ik, een onverwachte breuk en sindsdien is er de Fractie Kaatee en soms gaan die dingen helaas zo. Dank je wel voor je inzet.

Jacob-Klaas Star, jou noem ik misschien niet zozeer een liefhebber van het spel, maar dan ben je toch in ieder geval een liefhebber van de taal. *Mister* 'Meertmoand Streektoalmoand': je voerde als een echte Groninger in die Statenvergadering het woord. Ik vond je altijd goed in het Nederlands, maar als je in het Gronings sprak, dan was je vijf keer zo overtuigend. Echt: was het maar altijd 'Meertmoand Streektoalmoand', dacht ik dan. Je bent voorzitter van V.V. Aduard, je werkt in de energiesector en je sprak in de Statenperiode veel over landbouw. Dat waren dan altijd beknopte, onderkoelde bijdragen. De hoeveel spreektijd van het CDA kwam dan nooit in het gedrang en die bijdragen stonden als een huis. Dat gebeurde ook in de energiediscussie: je leverde vaak een bijdrage aan die discussie om de CO2-uitstoot te verminderen. Je was onze woordvoerder als Staten bij ons werkbezoek aan de Eerste Kamer, toen je uitlegde wat Groningen op dat punt van plan was. En ik denk ook dat je dat tot groot enthousiasme van alle aanwezigen deed. Nou ja, de meesten dan. Zowel op de voorgrond als achter de schermen was je actief. Achter de schermen was je vaak bezig, mensen mee te krijgen: vaak via met goede argumenten onderbouwde verhalen, waar geen speld tussen was te krijgen. Kort samengevat: pittig op de inhoud, zacht op de relatie. Een echte voetbalvoorzitter, ruimte geven waar het kan, kort op de bal waar het moet.

Dan kom ik bij het laatste vertrekkende Statenlid uit. Tenminste, is er nog iemand die zich overgeslagen voelt? Nee? Dan klopt mijn administratie. Tot slot kom ik bij Truus van Kleef. Voor mij is Truus de vrouw met de hamer, want die kreeg ik van jou. Je begon in maart 2003: dat is, voor de jeugdige kijkers, vlak na jullie geboorte. En in die tijd zat onder anderen ene Ruth Peetoom en ene Fleur Gräper in de Staten en ook ene Jaap Dijkstra, de vader van Laura. Dus je overbrugt gewoon generaties. Zestien jaar Statenlid geweest, met een korte onderbreking van een paar maanden vlak na de Statenverkiezingen van 2011. Voor het CDA in Oost-Groningen actief in Veendam, Bellingwedde, Winschoten, Pekela, Menterwolde, Scheemda. Je werkte mee aan verkiezingsprogramma's, maar ook aan de gang van zaken binnen de partij bij gemeentelijke en provinciale verkiezingen. Noemde ik Henri Schijf zonet het oudste lid van de Staten, dan was hij dat natuurlijk slechts in de leeftijd. Jij, Truus, bent het oudste lid in de enige jaren die hier echt tellen, namelijk Statenjaren. De nestrix, een echte ouderwetse volksvertegenwoordiger, die signalen oppakt uit de Groningse samenleving en ze meeneemt, de Groninger Statenzaal in. Voor mij is inmiddels ook echt verplicht het bezoek aan Zuidbroek, aan het eind van de kerstvakantie met het concours hippique. Daar ervaar je het andere leven van Truus: de Stichting Ruitersport Noord-Nederland, medeorganisator van dat concours hippique. Echt bewonderenswaardig: 30.000 bezoekers, topruiters en toppaarden gewoon bij ons in Zuidbroek. Je bent vrijwilligster bij de katholieke kerk in Sappemeer, je bent lekenvoorgangster, je bent spreekster bij uitvaarten, je bent lid van de Werkgroep Diaconie van het bisdom Groningen-Leeuwarden. Eerder was je van 1998 tot 2003 lid van de raad in Menterwolde, lid van de Landelijk VNG-commissie Sociale Zaken & Werkgelegenheid – want het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Je was lid van het Groninger Netwerk Cliëntenraad Sociale Zekerheid, lid van de Werkgroep Mantelzorgondersteuning en Vrijwillige Thuishulp en ook nog lid – dat klinkt wel heel oecumenisch – van de Commissie Culturele Invulling Nederlands Hervormde Kerk te Noordbroek. Kortom, jij bent zo'n iemand van wie ze zeggen: "Dat is nou een mooi mens, die zouden ze nou eens een lintje moeten geven." En daarom ben ik blij om te kunnen zeggen dat het Zijne Majesteit de Koning heeft behaagd, je te benoemen tot lid in de Orde van Oranje-Nassau. Ik zou het fijn vinden als je naar voren komt om de versierselen die daarbij horen, op te komen halen. [Speldt mevrouw Van Kleef het ordeteken van Ridder in de Orde van Oranje-Nassau op. Applaus.]

Truus, namens allen hier en thuis nogmaals de hartelijke gelukwensen met deze onderscheiding.

6. Sluiting

De VOORZITTER: Daarmee, dames en heren, zijn we volgens mij aan het eind van deze vergadering.
Er is zometeen nog een borrel in het atrium en om 18.00 uur is er de afscheidsreceptie.
De vergadering is gesloten.